

Lazar Vrkatić, *O konzervativnim političkim idejama*

Novi Sad: Mediteran publishing – USEE, 2009, str. 268

Konzervativna ideja se u Srba tri puta nametnula kao dominantna politička opcija i, po tvrdnjama Lazara Vrkatića, sva tri puta dovela do nesagledivih posledica po društvo i državu, ali i po šire državne sklopove u kojima je živeo srpski narod. Ovo je vrlo koncizna ocena koja se dobija nakon čitanja dela *O konzervativnim političkim idejama*, objavljenog u ediciji *Izabranih dela Lazara Vrkatića*, kao zajedničkog izdavačkog poduhvata Mediteran publishinga i USEE-a iz Novog Sada. Knjiga je prvi put objavljena 2001. godine, u izdanju Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, u Beogradu, u koautorstvu sa Čarlsom Ingraomom, pod naslovom *Nenaučena lekcija – srednjoevropska ideja i srpski nacionalni program*.

Prvo javljanje ove ideje u Srba vezano je za Iliju Garašanina, koji je u istoriji ostao upamćen najviše po „Načertaniju“, ali i Policijskom zakoniku iz 1850. godine, te po Zakonu o osnovnim školama iz 1857. Kako kaže Vrkatić, Garašanin je bio svojevrsni spoj Solona i Pizistrata, koji je problem organizovanja države i društva rešio na paradoksalan način: „Da bi se u srpskom narodu uspostavili građanski instituti privatnopravne sfere, kao i njegovo teritorijalno i državotvorno zaokruživanje u liku nacije, moraju se primenjivati predgrađanski načini prisile i politike“. Kao nesumnjivi pokretač pravnog oblikovanja države svoga vremena, Garašanin je bio zaslužan za donošenje bitnih zakona mlade države, za razvoj državne administracije i školstva, ali i za brza izopačenja činovništva, koje se izrodilo u represivnu klasu iznad naroda, što će u značajnoj meri dovesti do formiranja Radikalne stranke Nikole Pašića. Svemoć činovništva se najviše odlikovala u položaju policije, koja je imala pravo da batinama kažnjava, bez sudske odluke. Policijski zakonik je sadržavao određene pretpostavke koje su stanovnike držale ne samo u stanju podređenosti, nego i u stanju poniženosti i opšte obespravljenosti: „1. Administrativni organ donosi sankciju mimo sudskog organa – istočnjački princip apsolutnog jedinstva (kadija te tuži, kadija ti sudi); 2. Telesna kazna je predmoderni način kažnjavanja, napušten sa Francuskom građanskom revolucijom; 3. Telesna kazna je ponižavajuća za onoga nad kime se izvodi, i njena svrha nije privođenje slobodi, što je generalno Garašanin hteo“. Naravno da je ovakva situacija mogla biti korišćena da se sreski kapetani pred izbore obavežu da u njihovim izbornim jedinicama budu izabrani oni kandidati koji će odgovarati kruni i režimu!

Spoljnu politiku Garašanin je sprovodio na osnovu „Načertanija“, dokumenta nastalog na osnovu ideja Adama Čartoriskog („Saveti“) i Franje Zaha („Plan slavenske politike Srbije“), 1844. godine. Srbija, po njemu, može biti samostalni politički subjekt samo teritorijalnim proširenjem! „Ideja je jasna: samo veća država, jer će biti i ekonomski i vojnički jača, može biti samostalna, nevezalna.“ Ili, kako autor zaključuje: „Istorijsko pravo je postalo strateški osnov srpske spoljne politike“. Istovremeno, kako se ova ideja konstituiše kao jedina i bez alternativa, ona „cementira“ i autoritarni

režim kneza Mihaila Obrenovića, jer, za razliku od njegovog oca Miloša Obrenovića, čija „samovolja beše usmerena protiv pojedinaca, Mihailova je, u skladu sa autoritarnim karakterom njegove vlasti, bila usmerena protiv institucija“. Osim institucija, njegovoj vlasti nisu bili potrebni ni podanici, jer je i njihovo postojanje bilo problematično po kneza. Iako veoma kontroverzan, Mihailo je imao zavidan legitimitet, a „osnova te legitimnosti bila je navodna apsolutna posvećenost spoljnopolitičkom cilju oslobađanja susednih srpskih i drugih slovenskih krajeva od Turske“.

Iako je u Mihailovom režimu konzervativna ideja doživela određen stepen deformacije, ona se sa tim režimom srodila, te je kraj Mihailovog režima predstavljao njen prvi poraz u Srbiji. Nakon Mihailovog ubistva, konzervativna ideja se transformiše u liberalnu, sa značajnim odlikama autoritarnosti i konzervativnosti.

Drugi put se konzervativna ideja „ukazuje“ Srbima kao „sukob sa radikalskim političkim stavom“. Vrkatić izvodi zaključak da do nje dolazi evoluiranjem stavova radikala, koji prolaze dugi ideološki put od ideja socijalizma, zatim ideje o seljačkoj državi, preko ideja konzervativizma, da bi završili u reakcionizmu. Konzervativna ideja traje od kraja XIX veka, svoj procvat ima između 1903. i balkanskih ratova, da bi joj kraj bio u I svetskom ratu, 1915. godine, kada političko vođstvo preuzima regent Aleksandar Karađorđević, koji nameće svoju autoritarnu volju. Prateći praktične političke, vojne i diplomatske poteze kojima se izražava konzervativna politička ideja, Vrkatić na vrlo precizan, na momente i bolan način, podseća na one vrlo kontroverzne poteze koje su srpske vlasti u periodu od skoro dvadeset godina povlačile, ne vodeći računa o mogućnostima krhke, mlade i siromašne države, kao i još nedovoljno formiranog srpskog društva, u osnovi nespremnog da izvrši sva ona dela koja mu je namenila nadobudna srpska elita, zadojena samo jednom političkom idejom – onom konzervativnom. Takvu ideju će moći pobediti samo sila koja o idejama generalno ima prezriv stav – autoritarna volja regenta Aleksandra, koji će na bahat i voluntaristički način prići, kako oslobađanju Srbije, tako i formiranju prve zajedničke države Južnih Slovena – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Stoga će autor dovesti u pitanje i legitimnost ovakvoga ujedinjenja, kroz lucidnu analizu načina ulaska raznih teritorija u Kraljevinu SHS, te donošenje Vidovdanskog ustava, što će od samog početka državu postaviti na krivi kolosek, te joj onemogućiti da se razvija na način preko potreban da bi se ublažile razlike među narodima i pokrajinama, vekovno razdvojenima, koje su bile delovi različitih država i političko-pravnih sistema. Negacija postojanja tih razlika, te namerno forsiranje oporavka jednih krajeva nasuprot i protiv drugih, kao i otvorena eksploatacija nekih krajeva, prvenstveno Vojvodine, stvaraće pretpostavke za rastakanje državne zajednice, što će na vrlo krvav način biti ostvareno u II svetskom ratu. „Sve navedeno pokazuje da su autoritarni režim i konzervativna politička ideja Kraljevinu shvatili kao privremenu političku zajednicu, koju treba na kolonijalni način eksploatisati. Vojvodina je od svih prečanskih krajeva najgore prošla i do danas se ne može oporaviti od toga. Subjektivni momenat cele te politike bio je kralj, i ta zajednica bez autoritarnog režima nije bila moguća. U suštini, raspala

se pre nego što je zaživela. Srbi prečani su bili izrazito najveća žrtva nakaradnosti i neumnosti te zajednice.“

Da konzervativna politička ideja može biti poražena dokaz je osnivanje socijalističke Jugoslavije, koja nastaje kao produkt socijalističke ideje, koja vojno, politički i diplomatski trijumfuje, poražavajući konzervativizam kod Srba i Hrvata. Stepen ostvarenja socijalističke ideje je bio visok i priznat, ne samo u okvirima nekadašnje zajedničke države, nego i u okvirima međunarodne zajednice. Ovako ostvarena zajednica je imala ozbiljnih emancipatorskih uspona, ostvaren je vrlo visok stepen prava nacionalnih zajednica, kao i mnogobrojnih institucija, kulturnih i obrazovnih sadržaja, solidan nivo ličnog i društvenog standarda. „Jedini uslov je bio da se ne dovodi u pitanje ideološki predznak režima. Sve u svemu, živelo se vrlo ugodno, iako ne baš preterano slobodno.“ Da bi takva ideja bila poražena morala se godinama „nagrizati“ raznim drugim idejama, koje su to mogle ostvariti jedino zajedničkim aktivnostima. Tako Vrkatić vidi četiri uzroka rata i raspada SFRJ, koja ćemo ovde ukratko predstaviti:

1. konzervativizam pobeđen prilikom uspostavljanja druge Jugoslavije ostao je jak u krugovima intelektualne elite, a povremeno je dobijao i političku podršku unutar socijalističkog pokreta. Takođe, postojala je određena neizživljenost nacija, koja je čekala trenutak za ostvarenje svoga cilja;
2. podrška bitnih faktora međunarodne zajednice ratu kao faktoru prevage konzervativne ideje;
3. velika je verovatnoća da bi rat bio izbegnut da je u Jugoslaviji pobedila liberalna ideja, što ne znači da u pojedinim delovima zemlje ne bi pobedila autoritarna politička opcija;
4. u drugoj Jugoslaviji je funkcionisala određena vrsta svojine, koja je iznedrila menadžersku ekonomiju, koja se ne bi mogla uništiti bez rata! „Osnovni uzrok rata je oblik rata koji nije mogao drugačije biti ustoličen.“

U takvoj situaciji Srbiju je pokorio Slobodan Milošević, što Vrkatić vidi na sledeći način: „Privatna lica su se popela na čelo političke zajednice, i to uz veliku saglasnost stanovništva, uspostavile novi oblik vladavine gde je jedini princip privatni interes“. Osobina Miloševićevog režima jeste da nije trpeo opoziciju, koja nije imala status protivnika, već izdajnika. Naravno, takav režim ne može ni imati protivnika, takav tip režima nema opoziciju. „Kod našeg oblika vladavine nismo imali posredovanje privatnog interesa u političkoj državi, nego se on neposredno ostvarivao, te se svaka politička opcija gubila i postajala izlišna, jer se sve svodilo na lični interes.“

Srpska konzervativna misao je u XX veku dva puta uništavala državnu zajednicu u kojoj je srpski narod živio sa drugim narodima. Ta misao je bila potpomognuta istim takvim produktima drugih naroda, što je kao ishod imalo zlo koje se svima onda dogodilo. Srpski konzervativizam je za svoje promašaje poslednjih godina XX veka

okrivio izvođača radova, koji je neslavno završio u kazamatu Haškog tribunala. Da li je to dovoljno shvaćeno? Veliko upozorenje Lazara Vrkića, nad kojim se moramo zamisliti, je: „Najstrašnija misao je da će taj konzervativizam preživeti sve ovo, i da će biti još neumniji, te da će proizvoditi nova čudovišta društvenog života“. Zato se ova knjiga mora iznova čitati, kao velika opomena elitama ove zemlje da se Srbija XXI veka ne može konstituisati na retrogradnim, autarhičnim i anticivilizacijskim osnovama, koje su u tri navrata državu i društvo dovele na ivicu katastrofe i totalnog uništenja.

Dr Duško RADOSAVLJEVIĆ